

Makso Pelosa

POLJSKI CRKVENOPOVIJESNI DOKUMENTI U ARHIVIMA JUGOSLAVIJE*

1. *Cjelokupni kronološko-geografski pogled.* Redoviti direktni kontakti *ustanova*, prije političkih negoli crkvenih, između Poljske i južnoslavenskih naroda održavali su se u razdobljima personalnih unija Poljska—Ugarska—Hrvatska od 14. do 16. stoljeća, a mnogo kasnije i za treće podjele Poljske u okviru podunavske habzburške monarhije, točnije, u bečkom carevinskom vijeću narodnih zastupnika ovostranog zapadnog cislajtanskog dijela Monarhije od 1860. do 1918. godine.

Stoga se velik dio crkvenih odnosa među našim narodima svodi na povremene dodire za vrijeme *općih gibanja u univerzalnoj Crkvi* (humanizam, renesansa, reformacija, katolička reformacija), pa zatim na pastoralne *kontakte*, na kontakte u okviru školstva, na kulturne, znanstvene, literarne, umjetničke i osobne kontakte, uokvirene u svom većem dijelu u kontekstu *zajedničke obrane* vrednota zapadnog kršćanskog svijeta od turskih najezda (16—17. stoljeće).

Dakle, ne mnoge i neprestane prilike, sposobne da dadnu sistematsku podlogu izgradnji obilnih arhivskih fondova s kronološkim pokrićem od nekoliko decenija. Kasnijim višestoljetnim rasipavanjem našeg već deponiranog arhivskog blaga, pa i to je bilo osjetno reducirano zbog poznatih povijesnih razloga.

* Ovaj referat u svom talijanskom originalu pod naslovom »Polonica ecclesiastica negli archivi della Jugoslavia« održan je 21. travnja 1977. u okviru znanstvenog skupa o temi »Polonica ecclesiastica extra Polonia« , koji je priredio Historijski institut Katoličkog sveučilišta u Lublinu (Poljska). U pripremi je izdavanje zbornika svih 15 referata održanih na tom skupu. Prijevod na hrvatski priredila je gđica prof. Petra Kalčić, kojoj se ovim putem najljepše zahvaljujem.

Važni materijali, koji se tiču našeg predmeta, čuvaju se danas u hrvatskim arhivima Zagreba i Dubrovnika.

2. *Zagrebački kodeks*. U arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti nalazi se pohranjen, registriran u katalogu rukopisa od 1900. kodeks IV c 6, koji ima sto listova, pogrešno naslovljen »Različite molbe, prikazane papi i kardinalima protiv Bajazita, turskoga cara«, ali koji zapravo sadržava »Acta varia Cancell. Regni Poloniae Instructiones, Litterae et alia acta res gestas inter Regnum Poloniae et Sanctam Apostolicam Sedem, Imperium, Hungariam, Valacchiam, Imperium Ottomanum, Tartaros et alios illustrantia«, kako je to rečeno u sadašnjem katalogu rukopisa spomenutog arhiva. Pedeset devet dokumenata kodeksa pripadaju godinama 1486—1516., a odnose se na slijedeće predmete:¹

1. odnosi Poljske s Mletačkom republikom: br. 1, 2, 3, 44;
2. odnosi s Moskvom: br. 4, 38;
3. odnosi s Moldavijom: br. 5, 6, 7, 22, 28, 39, 40;
4. odnosi među papom Aleksandrom VI. i turskim sultanom Bajazitom II. br. 8, 9, 10, 11, 12;
5. odnosi s Ugarskom: br. 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 32;
6. odnosi s krimskim Tatarima: br. 23, 29, 33;
7. odnosi s germanskim carstvom: br. 34;
8. odnosi s Turskom: br. 41, 47, 48;
9. odnosi s Vlaškom: br. 42;
10. odnosi s papinstvom: br. 43, 49;
11. unutrašnji poljski poslovi: br. 35, 37, 45, 46;
12. litvanski poslovi: br. 36, 50, 51, 52, 53;
13. odnosi Portugala sa Svetom Stolicom: br. 54;
14. odnosi s Teutonskim (njemačkim viteškim) redom: br. 55;
15. spomenica o izboru varmijskog biskupa: br. 56;
16. pismo Jana Laskoga o izvorima poljske historije: br. 57;
17. odnosi Francuske i papinstva: br. 58;
18. ratovi Maksimilijana I. s Venecijom: br. 59.

Od 59 dokumenata 50 ih je napisano potpuno na latinskom, 5 na poljskom (33, 50, 51, 52, 53), a 4 na talijanskom (4, 5, 6, 7; od dokumenta br. 7 samo posljednje tri petine teksta).

Osim važnosti novih historijskih podataka koje nam pružaju ti dokumenti, praktički sada ponovo otkriveni, pet dokumenata napisanih na poljskom jeziku daju i te kako zanimljiv materijal za filološko istraživanje.²

¹ Brojevi ovdje naznačenih dokumenata odnose se na one brojeve koji odgovaraju onim istim danima od autora monografije (poredani kronološkim redom): JOZEF GARBACIK, *Materiały do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486—1516* (Kodeks zagrzebski), Wrocław-Warszawa-Krakow 1966. Izdanje Poljske akademije nauka, Oddział w Krakowie, Materiały Komisji Nauk Historycznych, Nr. 11.

² Ne nalazim ih navedene u izvorima glavnog djela: ZENON KEMENSIEWICZ, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1974.

Prof. Dragutin Kniewald obavijestio je o postojanju poljskih tekstova profesora Josipa Hamma, koji je onda napisao članak o tom predmetu.³ Poslije toga, u godinama 1955—1966., kodeks je proučavao Józef Garbacik s Jagelonskog sveučilišta, a pomagali su mu prof. Władysław Pocięcha i Zygmunt Modzelewski, dr. Vladimir Mošin i prof. Vjekoslav Štefanić, a u izdavanju rukopisa dr. Stanisław Cynarski i msgr. Krzysztof Baczkowski.

Da se ustanovi otkud potječe rukopis Zagrebačkog kodeksa i njegov dolazak u sadašnje spremište, nakon što su isključili — uz pomoć dra Vinka Foretića i P. Vuletić-Vukasovića — put: biblioteka Poniński (otok Daksa kod Dubrovnika) i Ivan Kukuljević (†1878.) i nakon što su ukazali na mogućnost da je kodeks prošao Zadrom, preko zadarskih rođaka Bernardina Gallo, Garbacik između dvije preostale hipoteze o dolasku iz Poljske u Hrvatsku drži vjerojatnijom hipotezu prijenosa preko Bernardina Galla mlađega (nećaka starijega) via Venecija od one o direktnoj dostavi kojeg privrženog Poljaka Vladislavu II., ugarskom kralju (1516—1526.).

Poslije ovih Garbacikovih izvoda i njegovih zaključaka iz 1966. g. nisu bila predložena druga rješenja toga teškog pitanja, koje ipak ostaje nepotpuno objašnjeno.

Veći dio dokumenata ovoga Kodeksa odnosi se na pitanja poljske crkvene povijesti u njihovoj političkoj i internacionalnoj međuovisnosti.

3. *Zlatno doba* crkveno-kulturnih odnosa između Poljske i južnoslavenskih naroda bili su 15. i 16. vijek. Poljski dokumenti koji osvjetljaju prisutnost i aktivnost hrvatskih kulturnih i političkih ljudi, gotovo svi crkvene osobe, u godinama 1523—1533. Stjepan Brodarić, Toma Crnota-Niger, Franjo Frankopan, Mihovil Vrančić, Jerolim, Dinko, Franjo i Vinko Bucić, Franjo Trankvil Andrijević-junior, Ivan Statilić i Juraj Utišenović Martinuzzi registrirani su u Acta Tomicianana (vidi pod natuknicama u kazalima pojedinih svezaka).⁴

Za Franju Trankvila Andrijevića-mlađeg nalaze se dokumenti u »Monumenta Hungariae Historica«, Scriptorum i u Državnom bečkom arhivu, »Turcica«. Za znanstvenu i diplomatsku crkvenu aktivnost, a u periodu reforme, od Trankvila Andrijevića-starijega, Franje Nigera, Vinka Pribojevića, Antuna i Fausta Vrančića, Andrije Dudića, Pavla Skalića, Sigmunda Herbersteina, Aleksandra Komulovića, Dinka Zavorovića, Juraja Križanića i drugih južnih Slavena u Poljskoj i obrnuto od Martina z Bjelice, Aleksandra Grebonija,⁵ Šime Budinića, Mavra Orbinija, Ivana Gundulića i drugih Poljaka i Hrvata u Hrvatskoj (stoljeća 15—17.) imamo brojne suvremene publikacije, a međutim manje arhivističkih izvora.⁶

³ JOSIP HAMM, *Altpolnisches aus kroatischen Archiven*. Wiener slavistisches Jahrbuch, Bd. II., str. 171—180. Wien 1952.

⁴ *Acta Tomicianana*. Epistolae. Legationes. Responsa. Actiones. Res gestae. Serenissimi principis Sigismundi I. regis Poloniae etc. Per Stanislaum Gorski, canonicum Cracoviensem et Plocensem. Posoniae 1852—1966. Svezak 1—17.

⁵ ĐURO KORBNER — VALTAZAR BOGIŠIĆ, *Pisma opata Stjepana Gradića Dubrovčanina Senatu Republike dubrovačke od godine 1667. do 1683*. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. XXXVII. Zagreb 1915., str. 12.

⁶ Poljsko-jugoslavenski odnosi. 1. HENRYK BATOWSKI, »Politički i kulturni odnosi. Razdoblje do kraja XVIII. stoljeća«, u *Enciklopedija Jugoslavije*, 6, str. 534—535. Pojedina prezimena sub voce u istoj *Enciklopediji Jugoslavije*.

Kao najkarakterističniji dokument hrvatsko-poljske suradnje iz toga vremena, važan zbog utjecaja koliko na razvoj filopoljske panslavske misli i pokreta, toliko na historiografiju i kasniju hrvatsku kulturnu orijentaciju do pojave Franje Račkoga sredinom 19. stoljeća, smatra se govor dominikanca Vinka Pribojevića, što ga je održao u crkvi svoga reda na Hvaru 1525. pod naslovom »Oratio Fratris Vincentii Priboevii Sacrae Theologiae Professoris Ordinis Praedicatorum De Origine Successibusque Slavorum«, izdan u Veneciji 1532.^{6a}

4. Na vrhuncu turske ofanzive

I. *Toma Budislavić*. U Državnom arhivu u Dubrovniku,⁷ Testamenta, svezak 54, 72 nalazi se zabilježen testament (oporuka) Tome Budislavića od 1. siječnja 1606. s kasnijim kodicilima od 1. svibnja 1606. i 26. lipnja 1608. Testamentu je priložena autobiografija u rukopisu od samog oporučitelja. Jedna kopija oporuke nalazi se u Arhivu Svete kongregacije za propagandu vjere u Rimu, Scritture riferite nei congressi, Dalmazia, vol. 4 (1698—1707), ff. 467r—473r.

Rođen je u Dubrovniku 1545. Svršivši 1572. medicinske i teološke studije u Padovi i Bologni, Budislavić je putovao u Rim, a iz Rima u Carigrad da liječi sultana Murata III. (1574—1595.). Poslije kratkog boravka u Dubrovniku, Budislavić 1582. kreće u Poljsku, gdje postaje osobni liječnik krakovskog biskupa Petra Myszkowskog i krakovski kanonik. Sklapa prijateljske veze s poznatim magnatom Stanislavom Gomolinskim. Prima i druge počasti, među kojima od teološkog pisca Stanislava Sokolowskog, profesora Jagelonskog sveučilišta i ispovjednika kralja Stjepana Báthoryja, posvetu njegova pisma na latinskom jeziku o važnosti pothvata patrijarha Jeremije protiv heretika. Vrhunac pak bio je kada mu je kralj — na prijedlog Myszkowskog i Gomolinskog, a vjerojatno i Sokolowskog, 20. veljače 1583. — dodijelio poljsko plemstvo s grbom posve jednakim grbu Gomolinskog. Tu je svečanost opisao profesor Jagelonskog sveučilišta Marcin Szlachcinski.

23. rujna 1585. Budislavić prima od kralja vlastoručno pismo kao preporuku za vlast i pojedince na njegovu putovanju u Dubrovnik s naglaskom da u Poljskoj nema kuge i prema tome nitko se ne mora bojati Budislavića; jasno je da je to bilo zato označeno kako Budislavić ne bi morao proći različite karantene i pritvore gubeći mnogo vremena na putu. Slično je pismo dobio i od kraljice Ane Jagelović, žene Stjepana Bathoryja, posljednjeg izdanka izumrle dinastije Jagelovića. Unatoč tim pismima Budislavić je krenuo iz Poljske gotovo godinu dana kasnije, poslije smrti kralja Stjepana i vratio se u Dubrovnik 1587. S tim nije zacijelo još posve jasna srž i svrha boravka Budislavića u Poljskoj. U svojoj vlastoručnoj autobiografiji, priloženoj testamentu, on sam tvrdi da je izvršio putovanje u Carigrad i u Poljsku u interesu Rimske kurije i Katoličke crkve. To je veoma vjerojatno jer su mnoge njegove kasnije inicijative usmjerene u tom pravcu: protiv islama i protiv Turaka.

^{6a} VINKO PRIBOJEVIĆ, *O podrijetlu i zgodama Slavena*. Izdali G. Novak i V. Gortan, JAZU, Zagreb 1951.

⁷ Zakonom o arhivima Jugoslavije iz 1964. arhiv je izmijenio ime u Povijesni arhiv Dubrovnika.

Zadnje godine svoga života (1606—1608.) Budislavić je proveo kao biskup Trebinja i Mrknja, biskupijâ pod turskim gospodstvom u zaleđu Dubrovnika, ali sa sjedištem u Dubrovniku.

Vladimir Bazala⁸ podržava teoriju da je za vrijeme učvršćivanja priprema oko kršćanskog preosvajanja u posljednjoj četvrtini 16. stoljeća Budislavić imao zaduženje ili je pak htio dovesti u okvir katolicizma veliku ideju panslavizma koja se u ono doba već dobrano ustalila među njegovim sunarodnjacima i koja je već na samom ishodu pokazivala i najavljivala da će zahvatiti proporcije važne ideje i važnog pokreta širokog političko-kulturnog evropskog zamaha. Tako i njegov malo stariji suvremenik Andrija Dudić (1533—1589.) koji je, međutim, kušao skrenuti tu istu ideju uvodeći je u tada određene habsburške vode.

Čini se da su krakovske publikacije s naznakom vlastitih pohvala bile omogućene financijskom pomoći samog Budislavića (1583.).

Bilo kako bilo, Toma Budislavić, čovjek »bosanskog porijekla, rođeni Dubrovčanin, a posvojen Poljak« i poljski plemić, započeo je i propagirao u Dubrovniku osnovnu liniju panslavističke ideje, prožete naklonošću prema Poljskoj. Povezanost poljskih planova i polonofilskih djelovanja sa Slavenima evropskog juga, a osim toga, sve pod zaštitom Svete Stolice, predstavlja u ono doba značajnu ideju i značajno djelovanje. Za njega je suvremena Poljska bila nacija visoke civilizacije, ali s teškim unutrašnjim vjerskim, kulturnim i političkim problemima: pitanje primjene dekreta Tridentuskog koncila, prisutnost reformacijskih strujanja, suparnička borba Habsburgovaca i transilvanskog princa za poljsko prijestolje, moskovski pritisak i turska pogibelj. Dudić podržava Habsburga Maksimilijana, Budislavić Stjepana Bathoryja. Čini se da je Budislavić bio izbačen kao pomoć Bathoryju protiv popuštanja reformi u Poljskoj, i to s osnovnom pretpostavkom za promicanjem i rješavanjem tada najhitnijeg i najnametljivijeg problema za kršćanski svijet, to jest borbe protiv Turaka pod zaštitom Rima.

II. *Aleksandar Komulović*. U okviru diplomatske aktivnosti, usmjerene prema oslobađanju Evrope od turskog gospodstva, papa Klement VIII. (1592—1605.) imenovao je Aleksandra Komulovića (rođen u Splitu 1548., umro u Dubrovniku 1608.), prvog natpopa hrvatskog kaptola sv. Jeronima u Rimu, apostolskim izaslanikom sa zadatkom da poveže u jedan savez Transilvaniju, Moldaviju, Poljsku i Moskoviju kao i kršćane koji se nalaze pod otomanskom vlašću na Balkanu, Slavene i Albance, kako bi se provela oslobodilačka borba protiv Turaka.

Njegova je misija trajala od 1593. do 1598., u Poljskoj od 25. ožujka 1594., zatim u Moskoviji do 25. svibnja 1595., a nakon toga izvjesno je vrijeme zauzet sređivanjem položaja u biskupiji Vilno u Litvi. Slijedila je zatim pri svršetku ožujka 1596. njegova druga misija u Moskoviji, dok ga u listopadu 1596. ponovno susrećemo u Varšavi u Saboru poljskog kraljevstva. 10. veljače 1598., ožalošćen, shvativši nemogućnost stvaranja poljsko-ruskog saveza, a s tim i posljedice dugog otezanja mogućnosti oslobađanja kršćanskih balkanskih naroda od Turaka, piše iz Varšave kardinalu Cinziju Aldobrandiniju, nećaku pape Klementa VIII., izražavajući želju da se vrati u Rim.

⁸ VLADIMIR BAZALA, *Stric Grgur i nećak Toma Budislavić-Budisalić*, u *Republika X*—1, sv. 2—3, Zagreb 1954., str. 255—259.

Pierling daje visoku ocjenu Komuloviću kao diplomatu, koji predstavlja važnu ličnost u crkvenoj diplomaciji, u povijesti Crkve i ekumenizma u Hrvatskoj. Poljaci su ga smatrali jednim od najrevnijih promicatelja Brest-Litavske unije 1596.

Veći dio dokumenata o Komuloviću nalazi se u rimskim arhivima i bibliotekama, a manji dio u arhivu Ilirske (Hrvatske) bratovštine sv. Jeronima u Rimu i u Dubrovniku.^{8a}

5. *Stjepan Gradić i Petar Beneša*. Osnutak Svete kongregacije za širenje vjere, opadanje otomanske dinastije, jačanje Moskovije i težak ustavni položaj Poljske donose nove elemente u poljsko-južnoslavenske odnose od početka 17. stoljeća pa dalje. Diplomatski predstavnici Dubrovačke republike obilno obavješćuju svoju vladu o stanju i ulozi Poljske u zajednici evropskih država i naroda, posebno o borbi za oslobođenje kršćanskih naroda pod turskim jarmom.

Vrlo zanimljive izvještaje u godinama 1642—1683. — uz koji manji prekid — šalje iz Rima dubrovačkom Senatu dubrovački agent kod Rimske kurije opat Stjepan Gradić,⁹ koji je potkraj života vršio službu prefekta Apostolske vaticanske biblioteke (1682—1683.). Gradić tu — malo pretjerujući — uspoređuje važnost svoje Republike s onom Rzeszpospolita.^{9a}

Njegov ujak Petar Beneša († 1642.), također dubrovački predstavnik kod Rimske kurije, premda visoki funkcionar Državnog tajništva i vršilac dužnosti Državnog tajnika u godinama 1632—1634., gdje je bio zadužen za zapadnu Evropu (nuncijature Madrid, Paris, Köln, Venezia, Švicarska), ipak, uza sve to, samo slučajno dodiruje analizu poljskih pitanja ili slično; npr. u važnoj instrukciji, izdanoj 1636. za kardinala Ginettija koji je odlazio u svojstvu pa-

^{8a} Izdani dio dokumenata o Komuloviću: PIERLING PAUL — RAČKI FRANJO, *L. Komulovića izvještaj i listovi o poslanstvu njegovu u Tursku, Erdelj, Moldavsku i Poljsku*. Starine JAZU 14, 1882., 83—124; PIERLING PAUL, *Novi izvori o L. Komuloviću*, Starine JAZU 16, 1884., 209—251; E. FERMENTŽIN, *Prilozi k poznavanju diplomatskog poslanstva Aleksandra Komulovića među Slovene od god. 1593. do 1597.* Starine JAZU 36, 1918., 7—30.

Neizdani dio može se izvući iz njegovih bibliografija autorâ: FRANJO RAČKI, *Zbir izdanih dokumenata i prvi pokušaj bibliografije u uvodu*. Starine JAZU 14, 1882., 83—86; MIROSLAV VANINO, *Isusovci i hrvatski narod*, I., Rad u XVI. stoljeću, Zagrebački kolegij, Zagreb 1969., 50—72, 84; JOSIP BURIC, *Kanonici Hrvatskog kaptola sv. Jeronima u Rimu (1589—1901.)*, Rim 1971., 92, 97—99, 101, 157.

⁹ U Državnom arhivu u Dubrovniku sačuvana su Gradićeva pisma u 4 sveska od broja 1255 (svezak XII., 17. stoljeće) koji sadrže 436 pravih sastavaka pisama poslanih dubrovačkom senatu i 129 pisama poslanih od Gradića Rossiju, rektoru Ilirskog sv. Jeronima. Drugi njegovi sastavci, pisma i spisi nalaze se u fasciklima V—XI., XIV., XV. i LV. 17. stoljeća. Iznosim signature kako ih citira KÖRBLER, *O Bogišićevu prijepisu Gradićevih pisama*, Ljetopis JAZU, 26, Zagreb 1912, str. 230—245 i u nav. dj. bilj. br. 5. Nisam mogao uokviriti ove signature u shemu inventara Povijesnog arhiva u Dubrovniku, izdanog u *Arhivist*, Prilog V/1955., »Pregled stanja fondova, zbirki i skupina Državnog arhiva u Dubrovniku na dan 22. travnja 1955.« U Nacionalnoj biblioteci u Zagrebu, Odjel rukopisa SM 33. F. 4. nalaze se i tri kratka Gradićeva traktata od 1. lipnja 1661., od 1. studenog 1665. i 1676. ili 1677. o slabljenju turske moći.

^{9a} Slijedeća Gradićeva pisma objavljena u izdanju 1915. odnose se na Poljsku: brojevi 124, 125, 182, 213, 215, 216, 228, 241, 244, 245, 258, 261, 262, 281, 284, 306. Važnost Dubrovačke republike u usporedbi s Poljskom izražena je u pismu br. 284 od 7. kolovoza 1680.

pinskog legata za posredovanje univerzalnog mira u 30-godišnjem ratu, spominje Sasku, vezanu jakim i trajnim vezama, čak 66 godina personalnom unijom s Poljskom.¹⁰ Ostalo je oko stotinu volumena njegove diplomatske korespondencije, danas spremljenih u Vatikanskoj apostolskoj biblioteci, i 527 pisama u arhivu Dubrovačke države¹¹ koji nisu još dovoljno proučeni.

Dubrovačka republika nije imala svoga predstavnika u Poljskoj.

6. *Fondovi Dubrovačkog državnog arhiva interesantni za »polonica ecclesiastica«*. Vrlo česti i bogati izvještaji Dubrovačke republike, uglavnom s trgovačkom svrhom, ali s razlogom stalne turske prijetnje, veoma oslonjene na Rimsku kuriju, za krajeve okrenute Mediteranu (Napulj, Sicilija, Venezia, Papina država, Toskana, Francuska, Španjolska, Portugal) i s defenzivnom pozadinom državama srednjoistočne Evrope (Ugarska, Germansko carstvo, Poljska, Moskovijska) daju naslutiti da su odnosi Dubrovnik—Poljska morali biti mnogo sadržajni od onoga što danas znamo iz dosad izvršenih istraživanja. Jasnu oznaku nam pružaju tek iznesene činjenice o Zagrebačkom kodeksu, o slučaju Budislavića i Gradićevu djelovanju. Körbler je 1915. pregledao fond »Ragusaea«, tada deponiran u Bečkom državnom arhivu, i označio nepotpun, ali obilan okvir odnosa Dubrovačke republike s Napuljem, Sicilijom, Francuskom i Španjolskom, dopuštajući uvijek mogućnost novih otkrića u tom pogledu.¹²

Diplomatska povijest Dubrovačke republike u njenim odnosima s Poljskom nije bila ni u tolikoj mjeri pod formalnim vidom još proučena u Dubrovačkom državnom arhivu, a možemo pretpostaviti s najvećom vjerojatnošću da će sistematskija i podrobnija istraživanja i analize fondova koji sadržavaju materijale vanjske politike ove male hrvatske republike, stoljećima autonomne,¹³ otkriti daljnje nove stranice podataka i baciti nova svjetla na političke, ekonomske, kulturne i crkvene odnose također između Poljske i Dubrovačke republike i na djelovanje u tom pogledu dubrovačke diplomacije u stoljećima njihove nezavisnosti.¹⁴

¹⁰ Biblioteca Apostolica Vaticana, Codex Vat. lat. 6915. — Tajni vatikanski arhiv, Misc. Arm. III. 36, ff. 536—691. U tom rukopisu Saska se spominje na f. 639. Usp. KONRAD REPGEN, *Die Hauptinstruktion Ginettis für den Köhner Kongress (1636.)*, in *Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken*, XXXIV (1954.), str. 250—287. — MAKSO PELOZA, *Benessa (Beneša) Pietro*, u *Dizionario biografico degli italiani*, VIII, novembre 1966., str. 477—478.

¹¹ *Lettere di Ponte*, svesci 13—17, godine 1621—1644.

¹² ĐURO KÖRBLER, *Dubrovačka republika i zapadne evropske države. Veze Dubrovnika s Napuljem, Sicilijom, Francuskom, Španjolskom*, u *Rad JAZU*, 214, Zagreb 1916.

¹³ Evo fondova koji o tome govore: II. Reformationes, III. Acta Consilii Rogatorum, IV. Secreta Rogatorum, V. Acta Minoris Consilii, VIII. Acta Maioris Consilii, XXVII. Litterae et Commissiones, 1. Levantis, 6. Ponentis, 7. Minutae Litterarum Ponentis, XXVIII. Litterae et Relationes, XXXVIII. Consulatus, LXXVI. Diplomata et acta = Acta Sanctae Mariae Maioris.

¹⁴ Od prvog rukopisa Valtazara Bogišića Gradićevih pisama, koje je Körbler objavio 1915. izabrana su samo ona koja se odnose na povijest Dubrovnika i Hrvata, a po naređenju JAZU izostavljena su ona koja se odnose samo na povijest i vanjsku politiku. Usp. KÖRBLER, *O Bogišićevu prijepisu Gradićevih pisama*, u *Ljetopis JAZU*, 26, Zagreb 1912, str. 232. Prvi Bogišićev rukopis danas se nalazi u Arhivu JAZU u Zagrebu. Postavlja se zadatak da se pronađe signatura kako bi se ona mogla navesti u cilju upotpunjenja ovog rada.

U ovoj radnji mogli smo samo prikazati važnije slučajeve i fondove dosad bolje proučene.

7. »Politički esej o Poljskoj« koji se pripisuje Ruđeru Boškoviću. Glasoviti matematičar Ruđer Bošković pratio je 1762. Jamesa Portera, engleskog poslanika u Turskoj, na putovanju iz Carigrada preko Bugarske i Moldavije do ulaza u Poljsku kod Zaleszczika (osnovanog od Stanislava Poniatowskog, posljednjeg poljskog kralja) na sjevernoj obali Dnjestra.

Od 15. srpnja do oko svršetka prosinca 1762. Bošković se zadržava u Poljskoj (Varšava, Krakov), a zatim ide preko Šleske i Moravske u Austriju (Beč).¹⁵

Kroniku sudbine različitih izdanja varijanata i prijevoda dnevnika o Boškovićevu poduzetom putovanju (franc. izd. Paris 1772., njem. izd. Leipzig 1779. i potpuno tal. izd. Bassano 1774. s originalnim naslovom »Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia« — »Dnevnik jednog putovanja od Carigrada u Poljsku«) donosi nam Željko Marković, hrvatski Boškovićev biograf.¹⁶

Što se tiče spisa (u vezi s Boškovićevim boravkom u Poljskoj) koji se općenito pripisivao Boškoviću (sam Željko Marković, po uzoru na Wurzbacha¹⁷, zastupa to stanovište još 1956.¹⁸), a nosi naslov »Essai politique sur la Pologne« (Politički esej o Poljskoj), izdan u Varšavi, tiskom Psombska, godine 1744., str. 240 (et se vend à la Science) i donosi jasnu i točnu sliku države i povijesti Poljske, ali taj esej napisan je stilom kojim se Bošković nije nikad služio tako da se dolazi do zaključka da je taj spis pisao Francuz prema ciljevima službene francuske politike u Poljskoj. Stoga i Željko Marković misli da bi taj spis morao biti isključen iz popisa Boškovićevih djela.¹⁹ Željko Marković i Vladimir Varićak zajedno s Estreicherom pripisuju ga Chevalier Eon de Beaumontu, suvremenoj ličnosti poznatoj u tajnoj diplomatskoj francuskoj službi, dok se kao pravi autor spominje čak Boškovićev prijatelj Pierre-Michel Hennin.

Prema podacima Luja Vojnovića,²⁰ u njegovu inventaru arhiva Ruđera Boškovića, spremljenog najprije u kući Natalić, a poslije u obitelji Pozza i Mirošević-Sorgo — uvijek u Dubrovniku — u svesku III, br. 1 bile su bilješke o putovanjima Boškovića u Englesku, Belgiju Italiju, Tursku i Moldaviju s označenim troškovima, o čvrstim vezama osobnih kontakata, o bibliografiji itd.

Ne proizlazi jasno iz hrvatske Boškovićeve biografije, koju je izdao već spomenuti Ž. Marković, da li u papirima Bošković-Pozza, odnosno Mirošević-Sorgo, stoje bilo kakve indikacije o postanku spisa »Essai...« izdanog 23 godine prije smrti Ruđera Boškovića, ili oznake o mišljenju (ocjeni) Boškovića o

¹⁵ ŽELJKO MARKOVIĆ, *Ruđe Bošković*, JAZU, Zagreb, 1969, str. 622—633.

¹⁶ Ibid., 623—624. — Hrvatski prijevod od Marije Katalinić, *Dnevnik putovanja iz Carigrada u Poljsku*, Zagreb 1951. Beogradsko izdanje od D. Nedeljkića, Beograd 1937.

¹⁷ CONSTANT v. WURZBACH, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich*, II, Wien 1857, 83—84.

¹⁸ *Enciklopedija Jugoslavije*, 2, članak »Bošković«, 158.

¹⁹ Ibid., 628.

²⁰ *Rukopisi Ruđera Boškovića*, u *Savremenik*, god. VI, br. 3, ožujak 1911, 145—148.

nastanku toga spisa i o vlastitom njegovu držanju u vezi s tim. (Spisi Bošković-Pozza i Mirošević-Sorgo preneseni su kao privatno vlasništvo iz Dubrovnika u London, svršavaju kupnjom u Berkeley University u Kaliforniji, Department of History). Nema također nikakvih indikacija o postanku tog spisa »Essai...« ni u preciznom priručniku za istraživanje tog fonda, tj. u specijalnom katalogu koji je izradio Branimir Truhelka (sada se čuva u Arhivu JAZU u Zagrebu, a koji još i sada služi kao podloga za serije Berkeley University²¹), ni u drugim, po svijetu razasutim, dijelovima materijala Ruđera Boškovića i o njemu, pa napokon ni u Dubrovačkom državnom arhivu kao ni u drugim državnim arhivima.

8. *U Bečkom parlamentu.* Među hrvatskim, slovenskim i srpskim zastupnicima u zastupničkom carskom vijeću Bečkog parlamenta i zastupnicima iz Poljske u godinama 1860—1918. bila je mršava suradnja.

Među rijetkim, ipak pozitivnim susretima, moramo spomenuti dva: zahtjev grofa Krasickog u Ratifikacionoj komisiji 1873.²² da se potvrdi izbor Gianpaola Polesinija protiv izbora porečkog biskupa Jurja Dobrile, prve ličnosti hrvatskog narodnog preporoda u Istri; i na prijedlog izvijestitelja Poljaka Abramovića ista komisija ovjeravanja potvrdila je poslije 30. listopada 1891. valjanost mandata Matka Laginje,²³ zajedno s onim Vjekoslava Spinčića i Matka Mandića, čovjeka kršćanskog uvjerenja i vrlo visokog moralnog prestiža u političkom životu istarskih Hrvata između 1880. i 1930.

Ne raspoložemo s istovremenim analognim podacima za Dalmatinsko kraljevstvo i za slovenske krajeve kako ih imamo za markgrofiju austrijske Istre.

9. *Ledóchowski i Strossmayer.* Caristička vanjska politika na Balkanu donijela je do razlike u ocjenjivanju među kardinalom Ledóchowskim i Strossmayerom u pitanju obnove staroslavenske liturgije na hrvatskom teritoriju poslije 1880., dok je Strossmayer s većinom hrvatske Crkve podržavao potrebu rečene obnove za cijelo historijsko i jezično hrvatsko područje, Ledóchowski je to dopuštao samo za područje južno od Save i Dunava.²⁴

10. *Lubomir Próczyński i JAZU.* Nakon dopisivanja Lubomira Próczyńskog, bogatog varšavskog Poljaka, s jedne strane, te biskupa Strossmayera i Franje Račkoga, predsjednika JAZU od 19. srpnja 1887. do 10. ožujka 1888. s druge strane, Próczyński je nakanio ostaviti Krakovskoj akademiji i zagre-

²¹ ŽELJKO MARKOVIĆ, *ibid.*, 1968, 6—7, 9.

²² Arhivski materijal o djelatnosti Carskog vijeća Bečkog parlamenta. Usp. FRAN BARBALIĆ, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine.* Prema bilješkama iz »Naše sloge«, Građa za noviju povijest Hrvatske JAZU, knjiga 1., Zagreb 1952, str. 31, 64.

²³ *Ibid.*, str. 63, 256.

²⁴ Vienna, Haus-, Hof- und Staats-Archiv, Ministerstvo vanjskih poslova, P. A. Rom. V. f. XI. 289. Usp. *Korespondencija Rački-Strossmayer.* Uredio Ferdo Šišić. I—IV, Zagreb 1928—1931. Posebno od pisma br. 405 (7. veljače 1876.) do pisma br. 1341 (8. listopada 1893.).

bačkoj JAZU svakoj po zapis od 30.000 forinti, »uz pogodbu da njeguju autentičnu kršćansku znanost i umjetnost«.25

11. *Emilije Laszowski, Oskar Halecki*. Laszowski, porijeklom Poljak, rođen u Brlogu na Kupi 1. travnja 1868., umro u Zagrebu 28. studenog 1949., bio je direktor Državnog arhiva u Zagrebu. Objavio je mnogo arhivskog materijala. Autor je mnogih monografija, studija i članaka — neki također pučko-znanstvenog karaktera — o periodu srednjovjekovne hrvatske povijesti. Mnogo godina bio je izdavač Vjesnika Državnog arhiva u Zagrebu. Njegovim poticajem i zalaganjem osnovani su u Zagrebu Gradski muzej i Gradska biblioteka. Bio je među vodećim ličnostima hrvatske kulture u početku 20. stoljeća.

Oskar Halecki (1891—1973.), odličan poljski povjesničar, rođen je u Osijeku (Hrvatska).26 Dr. Kamilo Firingner, umirovljeni direktor Povijesnog arhiva u Osijeku, dosad nije uspio u traženju zapisa u maticama »Liber baptizatorum«, iako je utrošio za to mnogo vremena.

12. *Poljska kolonija u Bosni i Hercegovini*. Poslije oslobođenja Bosne i Hercegovine od Turske 1878. u ove provincije došao je znatan broj poljskih činovnika i tehničara, a osim toga u sjevernoj Bosni smjestilo se nekoliko tisuća poljskih poljoprivrednika. Ti su se Poljaci katolici u okviru banjalučke biskupije (Prnjavor) služili poljskim jezikom u pastoralnom radu, a održavali su i prijateljske veze s autohtonim narodom, kod kojega su uživali simpatije. Poslije drugog svjetskog rata većina se ovih Poljaka vratila u Poljsku.

Sada od postojanja i aktivnosti tih župa poljskog jezika ostale su samo neke župske matice i to u Novom Martincu knjige krštenja, vjenčanja, i smrti u godinama 1918—1941. i u Miljevcu 1918—1942., osim nekih godišta.27

13. *Poljske ličnosti prisutne između dva rata*

I. *Ferdinand Stanislaw Pawlikowski*. U godinama 1927—1953. upravljao je biskupijom Graz—Seckau biskup Ferdinand Stanislaw Pawlikowski († 31. srpnja 1956.), poljskog porijekla.28 Dok je predznjni vojni ordinarij austrougarske vojske, Poljak Belopotocky, vršio jurisdikciju i nad pripadnicima vojske bivše monarhije koji su pripadali južnoslavenskim narodima, ukoliko su bili obuhvaćeni u onoj saveznoj državi, Pawlikowski je vodio likvidaciju apostolskog vojnog austro-ugarskog vikarijata poslije 1918. i organizirao pastoralnu brigu austrijske vojske nove Savezne austrijske republike u novim granicama iz 1919. godine.

²⁵ *Nav. dj.* III, pisma br. 963, 965, 966, 968, 970, 978, 980, 982, 984, 985, 986, 999. — Originali se nalaze u Arhivu JAZU u Zagrebu.

²⁶ Usmeno priopćenje autoru.

²⁷ Usp. *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji* od 1939. i 1975.: Banjalučka biskupija. Pismo velečasnog Vlade Lukende, tajnika banjalučkog biskupa Msgra Alfreda Pichlera, od 5. listopada 1977.

²⁸ KARL AMON (izd.), *Die Bischöfe von Graz-Seckau 1218—1968*, Graz-Wien-Köln 1969, 456—569.

Kao biskup zastupao je uvijek prije »Anschlussa« jasno antinacističko držanje. 13. ožujka 1938., u momentu nacističke okupacije Austrije, bio je uhapšen od SA. Za vrijeme cijelog drugog svjetskog rata štitio je i pružao pomoć mnogim žrtvama nacizma, osim vjernicima vlastite dijeceze i drugim članovima drugih konfesionalnih i etničkih skupina. Poslije njegove smrti lokalne novine Graza sažele su mišljenje o njegovoj aktivnosti riječima: »Za nas Štajerce bio je biskup modernog dušobrižništva, biskup Katoličke akcije.«

II. *Józef Tabatzky*. U intervalu 1935—1939.²⁹ pripadao je ljubljanskoj biskupiji svećenik Józef Tabatzky, rođen 5. prosinca 1903. u Bogušiću (biskupija Katowice), zaređen za svećenika 19. prosinca 1926., radio je u pastoralnoj službi dekanata Rožek (biskupije Gurk—Krka, sjedište Klagenfurt—Celovec, Koruška, Austrija). Tijekom 1944. bio je ekskardiniran iz Ljubljanske biskupije; 1955. nalazi se na pastoralnom radu u Neuettingenu (Donja Bavarska); 1964. u Dreidlhofenu, p. Eich u Bavarskoj, a umire 1967. Prema osobnim popisima klera poslije izlaska iz Ljubljanske biskupije proizlazi da je pripadao kleru Gurka.

III. *Nikola Wielopolski*. Između dva rata boravio je u Hrvatskoj i osnovao obitelj Nikola Wielopolski, unuk istaknutog poljskog političara Aleksandra Wielopolskog (1803—1877.). Ostavši po osjećajima Velikorus, 20-tih godina ušao je u Katoličku crkvu. Akt odreknuća i ispovijesti vjere spremljen je u Arhivu Senjske i Modruške biskupije u Senju.

14. *Poljski bjegunci u Hrvatskoj za vrijeme nacističke okupacije Poljske.*

Prije nacističke okupacije Poljske bili su u pastoralnoj aktivnosti: hrvatskih biskupija neki poljski svećenici: Sigismund Majchrzak (1939. župnik u Stobreču, biskupija Split; 1944. župnik u Žakanju, nadbiskupija Zagreb) i Feliks Szeliga iz poljske manjine u Hrvatskoj (1939. upravitelj župe u Buniću, biskupija Senj).³⁰ Szeliga je poslije 1945. otišao u Poljsku.

Poslije nacističke okupacije Poljske došle su u hrvatske biskupije skupine izbjeglica i mnogi pojedinci iz Poljske. Ovdje izlažem podatke u tom pogledu, koji nikako ne mogu biti kompletni.

U samostanu trsatskog svetišta našao je gostoprimstvo za nekoliko mjeseci (1939—1940.) prelat Poljak izbjeglica koji je otišao vjerojatno u Italiju. Njegovo ime nije ostalo zabilježeno.³¹

U Zagrebačku nadbiskupiju sklonili su se neki svećenici i studenti teologije. Svećenik Atan Nowak zadržao se u župi sv. Blaža u Zagrebu od 1941. do 1944.,

²⁹ Generalija i podaci za godine 1935. i 1944. uzeti iz biskupijskih šematizama Ljubljane za 1939. iz *Općeg šematizma za Jugoslaviju*, a za godine 1955., 1964. i 1967. iz dijecezanskih šematizama za Gurk.

³⁰ *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji* od 1939. i *Šematizam zagrebačke nadbiskupije* iz 1944.

³¹ Onovremeni »Kroničar« franjevačkog samostana Trsat, svezak za godine 1921—1956. imao je razloga da ne registrira prisutnost ovog prelata u samostanu tom zгодom.

zatim je pošao u župu Srca Isusova u bolnicu u Vinogradskoj ulici do 1945., kad se vratio u Poljsku.³² Tadeusz Lubik živio je kao kapelan od 1941. do 1945. u župi Nova Bukovica, dekanat Našice, sada općina Podravska Slatina, a nekoliko mjeseci u 1945. bio je upravitelj župe Sladojevci, dekanat Virovitica. Koji put je bio uhapšen. U jesen 1945. vratio se u Poljsku.³³ Student teologije Emmanuel Hanysek, član kongregacije Svete Obitelji, završio je svoje teološke studije na Teološkom fakultetu u Zagrebu kao gost mjesnog Bogoslovnog sjemeništa. Za svećenika je bio zaređen 28. listopada 1943.³⁴ Poslije rata vratio se u Poljsku.

U Splitsku biskupiju stigla je 1939. skupina od oko 200 poljskih izbjeglica. Bili su u Splitu nekoliko mjeseci, a poslije su krenuli u izbjeglički logor na Malti. Njihov kapelan bio je 1940. p. Atanazy Dydek OFMConv, varšavske provincije, koji je kasnije sudjelovao kao kapelan partizana u oslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji. Bio je uhapšen i zatvoren u Crikvenici, Sušaku, Rijeci i Trstu, a zatim poslan u logor Buchenwald (br. 22857) i Dachau (br. 137.744), odakle ga je oslobodila saveznička vojska. Prije zatvora zaštitio je židovske obitelji Pyka i Medynski.³⁵

U Splitu je 8. kolovoza 1943. bio zaređen za svećenika fra Sabino Plechta, OFMConv., rođen u Zaszkom 26. svibnja 1915.³⁶

15. *Henryk Batowski*. Lijep primjer slavenske solidarnosti u momentu nacističke okupacije Poljske, ali istovremeno primjer teške dezorijentacije zbog nemogućnosti informiranja, pokazuje pismo Henryka Batowskog, profesora slavistike na Jagelonskom sveučilištu, datirano u Krakovu 14. studenog 1942. svome prijatelju iz Zagreba Ivanu Esihu u tajništvu JAZU.³⁷

16. *Susret Bierut—Ritig 1947*. Najznačajnija izmjena mišljenja o crkvenim problemima poslijeratne Jugoslavije između dva istaknuta političara, jednog poljskog a drugog jugoslavenskog, održala se 1947. godine prigodom susreta predsjednika Poljske republike Boleslawa Bieruta i predsjednika Komisije za vjerske poslove Narodne vlade Hrvatske u Zagrebu monsinjora Svetozara Ritiga. Monsinjur Ritig potaknuo je tom zgodom predsjednika Poljske republike, pozivajući se na povijesno poljsko iskustvo, da skrene pažnju jugoslavenskih rukovodilaca na potrebu i važnost da se dođe do dobrog sređivanja odnosa Država-Crkva u interesu perspektive globalnog dobrog društvenog upravljanja u Jugoslaviji.³⁸

³² Privatna informacija.

³³ Rečeno.

³⁴ Nadbiskupski ordinarijat Zagreb, Liber ordinationis, str. 333. Biskup reditelj: Alojzije Stepinac.

³⁵ Arhiv Provincije franjevac konventualaca u Varšavi.

³⁶ Biskupski ordinarijat Split, SS. Ordinationum liber, 27. VI. 1937., str. 86. br. 607. Biskup reditelj: Klement Kvirin Bonefačić. Svjedoci: O. Provincijal i dva brata.

³⁷ Pismo je pohranjeno u Nacionalnoj biblioteci u Zagrebu, Odjel rukopisa, sign. R. 7632 b.

³⁸ O tom susretu ne postoji pismeni zapisnik.